

SANSÜR

ozgurpolitika.com, 27/08/2020 tarihli ve 2020/4181 D.İş Sayılı Gaziantep 4. Sulh Ceza Hakimliği kararıyla erişime engellenmiştir.

ozgurpolitika.com, 27/08/2020 has been blocked by the decision dated 2020/4181 D.İş and numbered 27/08/2020 of Gaziantep 4. Sulh Ceza Hakimliği.

<http://www.ihbarweb.org.tr>

Kürt sansürüne karşı...

Çoğu zaman kamu yararı, kişilik hakları ya da "milli güvenlik" gibi temelsiz gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışılan sansür, özünde bilgi akışını denetleme ve toplumu kontrol altında tutma aracı olarak çalışır. Sansürün bu genel karakteri, sömürge ve ulusçu tahakküm coğrafyalarında onu egemenler açısından daha sinsi, daha işlevsel ve daha gaddar bir mekanizmaya dönüştürür. Bunu da en iyi Kürdistanlılar bilir. Kürdistan, tüm hikaye ve hakikatleri sansürlenmiş bir coğrafyadır: "Kürdistan mı? Öyle bir yer yok."

Sansürün dayandığı temel motivasyon olan inkarın aynı zamanda nasyonalizmin, ulus-devletin ve diğer bütün tahakküm sistem ve yapılarının da temelinde yatması tesadüf olmasa gerek. İnkâr, bir davranış kalıbı olarak tüm edimlerini "yapabilmek"ten alır ve uygulandığı anda uygulayıcının gücünü pekiştirir, baskıyı büyütür. Böylece hedef alınan kişi ve şeyler görünürlükten, işitilebilirlikten, dokunulabilirlikten; daha bütüncül bir ifadeyle yaşamdan kolayca menedilebilir. Bu tam da Kürdistan'da yüz yıldır süregelen şey değil mi?

Kendi coğrafyalarında varlıklarına kastedilen Kürtler için sansür tecrit, asimilasyon, politik şiddet, özel savaş ve daha birçok başka mekanizmayla iç içe geçmiş durumda. Ve bu durum, bir halk olarak hem hafızalarına hem de ontolojik varlıklarına dönük Kürtlere karşı geliştirilen saldırıların bütüncül bir okumasını gerektiriyor.

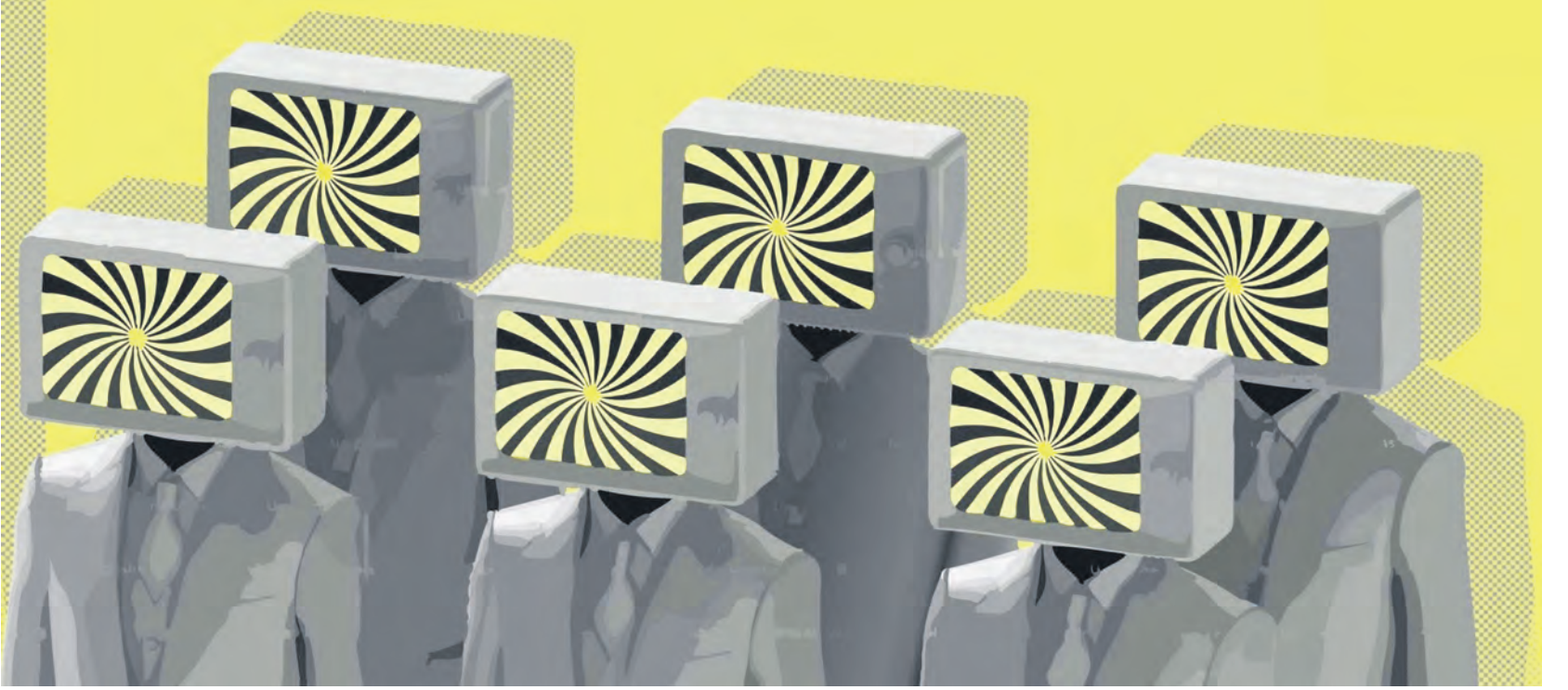
Biz de PolitikART olarak bu sayımızda Kürtlere dönük sansürün farklı farklı boyutlarını ele almaya çalıştık. Sansürü değerlendiren yazar ve görüşmecilerimiz konuyu ekoloji, yaşamdan tasfiye, bireysel deneyimler, toplumsal hafıza, dijital perspektif, hukuki bağlam ve mesleki etki alanları gibi farklı açılardan işliyor.

Sayının acımasız zamanlardan amansız mücadelelerle geçmeyi başarmış Kürt halkının düşünsel ve söylemsel varlık alanında hasretini çektiği özgürlüğe bir nebze olsun katkıda bulunmasını diliyoruz.

İyi okumalar

PolitikART

Medya, sansür ve öznenin yaşamdan tasfiyesi

■ **Devletin bürokratik aygıtları ile kapitalist ekonomi, medyayı araçsallaştırarak kamusal alanı yeniden feodalleştirir. Bu biçimi ile iletişimsel akıl yerini stratejik akla devreder. Bundan sonra ise tartışma, rasyonel bir iletişim aracı olmaktan çıkarak belirli çıkarların tahakküm inşa etme araçlarına dönüşmeye başlar.**

FERHAT BUĞDAY

Sansür sözcüğü, yaşadığımız coğrafyada sık tekrarlanan ve sürekli kendini hatırlatan bir sözcük olduğu için, zamanla toplumsal yaşamımızda sıradan bir şey gibi algılanmaya başladı. İnsanlar, adeta sansürü yaşamımızın doğal bir parçası olarak görmeye başladı. Türkiye gibi otoriter rejimlerin güçlü olduğu ülkelerde sansür, genellikle bir yasaklama edimi ve istenmeyene dönük müdahale olarak görülüyor. Oysa sansür, aynı zamanda mürekkebin dağılması, radyo yayınının bir anda kesilmesi, rutin yayın akışında ilerleyen bir televizyon ekranının aniden karartılması ve bir gazetenin boş sütunlarla çıkmasını da ifade eder. Bunların tamamı, bir yasaklayıcı edim biçiminde kodlanabilir. Modern iletişim kapsamında yapılan uzun soluklu araştırmalar ise sansürün görünen ve anlık olarak ortaya çıkan yüzünün çok daha derinlikli, yapısal ve katmanlı bir mekanizma olarak işlediğini göstermiştir. Sansür, sadece söylemin ve eylemin kesintiye uğratılması değil, hangi söylem ve eylemin imkân dahilinde olduğunu, kimin neyi ne kadar konuşabileceğini ve bu müdahale biçimlerine rağmen konuşulabilir olanın sınırlarını belirleyen bir rejim haline işaret eder. Giriş mahiyetindeki bu tanımlamalar ışığında, sansürün özneyi yalnızca susturmakla kalmayıp aynı zamanda kamusal alanda tedricen tasfiye eden, görünmez kılan ve onun anlam üretme kapasitesi ile kendi deneyiminin faili olma hâlini nasıl aşındırdığını

açıklamaya çalışacağım. Bu kavramsal analizlerimi ise Kürt medyası ve öznelere üzerinden somut örneklerle aktarmaya çalışacağım.

Sansürün hem kuran hem de yıkan yapısını anlamak ve daha iyi analiz edebilmek için Jürgen Habermas, Michel Foucault ve Pierre Bourdieu gibi aşına olduğum düşünürlerin ekseninde ilerleyeceğim; çünkü bu yazarların ortak noktası özne, iktidar ve dil kavramları arasındaki ilişkiyi incelemiş olmaları ve aynı zamanda bu kavramlara farklı pencerelerden yaklaşarak sansürün karmaşık yapısını anlamaya çalışmalarıdır.

Sansürün teorik çözümlemesi

Habermas, Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü adlı eserinde kamusal alanı, bireylerin bir araya gelerek rasyonel ve eleştirel tartışmalar eşliğinde ortak bir irade oluşturabildikleri ara bölge olarak açıklar. Habermasa göre kamusal alan, teorik olarak statülerin ve çıkarların paranteze alındığı, yalnızca söylemin ve argümanların niteliğinin geçerli kılındığı bir müzakere alanıdır. Habermas'ın eserindeki çözümlemeleri, bize bu alanın tarihsel pratik içerisinde nasıl aşındığını da gösterir. Devletin bürokratik aygıtları ile kapitalist ekonomi, medyayı araçsallaştırarak kamusal alanı yeniden feodalleştirir. Bu biçimi ile iletişimsel akıl yerini stratejik akla devreder. Bundan sonra ise tartışma, rasyonel bir iletişim aracı olmaktan çıkarak belirli çıkarların tahakküm inşa etme araçlarına dönüşmeye başlar. Habermas'ın bu tespitleri, gündemin ve görünür

olanın rasyonel tartışmanın doğal bir sonucu olmaktan nasıl çıktığını; aynı zamanda iktidar ilişkilerinin dağıtım rollerine bürünmesiyle sansürün görünmez işleyişinin nasıl etkinleştiğine dair ilk ipuçlarını gösterir.

Habermas'ın sunduğu çerçeveye karşılık Foucault ise sansür meselesine başka bir yerden yaklaşmaktadır. Foucault'un iktidar analizleri doğrultusunda yaptığı tespitleri, sansürün hem üretici hem de kurucu boyutlarını anlamamız açısından daha keskin araç ve perspektifler sunuyor. Foucault, bildiğimiz hali ile iktidarı sadece bir baskı aracı, yasaklama mekanizması, el koyan bir üst-yapı aracı olarak görmez. Ona göre iktidar bilgiyi üreten, söylemi örgütleyen, özellikleri inşa eden bir kılcal ilişki ağına karşılık gelir. İktidarın Gözü ve Cinselliğin Tarihi gibi çalışmalarında Foucault, iktidarın hayır dediği şeyleri sürekli göz önünde tuttuğunu, sürekli olarak gündemleştirdiğini, konuşulmasını sağladığını ve bilgiyi yeniden üretilip dolaşıma soktuğunu söyler. Bu aynı zamanda onun bilgi-iktidar ilişkisi olarak kavramsallaştırdığı şeye de tekabül eder. Foucault, bilginin iktidara ait disiplin ve biyopolitika teknikleri aracılığıyla yaşamın her alanını bir yönetim nesnesine dönüştürdüğünü söyler. Ona göre özne, iktidarın dışında, kendi başına var olma şansına sahip değildir. Tam aksine iktidar ilişkileri içinde biçimlenir ve söylemlerini de buna göre geliştirerek var olabilir. Bu noktada sansür, onun mümkün oluş koşullarını belirleyen ve aynı zamanda öznenin kendilik

deneyiminin faili olma haline doğrudan etki eden bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Çünkü öznenin, özgün bir varlık olarak kendine yaşam alanı bulması engellenmiş; bir bütün olarak iktidar ilişkileri içerisinde ve iktidarın verdiği izinler ölçütünde bir yaşam hakkına sahip olmuştur.

Foucault'nun bu çözümlerini gündelik hayat pratiklerine ve medyanın somut işleyişine indirgeyecek kavramsal araçlar için, Pierre Bourdieu'ya başvuracağım. Bourdieu özellikle kendi zamanında çığır açan ve etkileri halen devam eden Devlet Üzerine ve Pratik Nedenler gibi çalışmalarında sansür kavramını daha detaylı işlememiz için belirli kavram ve araçlar sunar. Bourdieu'nun üzerine çalıştığı ve geliştirdiği alan ve sembolik iktidar kavramları iktidarın meşru ve doğal görünme hallerini anlamamız için başvuracağım iki kavram olacak. Bourdieu'ye göre modern iktidarın en etkili hali, zor aygıtına dayalı açık bir şiddet biçiminden ziyade gerçekliğin yeniden tanımlanmasındaki gücünde, yani sembolik iktidarda yatar. Medya alanı ise bu iktidar biçiminin en stratejik merkezi olarak öne çıkar. Medya, dünyayı nasıl göreceğimize dair kategoriler üretir, bu kategoriler zaman içerisinde o kadar sıradanlaşır ki, bu işleyiş hali artık doğal ve olması zorunlu şeylermiş gibi algılanmaya başlanır. Sanırım burada sansürü içselleştirmenin en etkili biçimi, Bour-

dieu'nun habitus dediği şey ile mümkündür.

Çünkü Bourdieu'ye göre habitus, bireyin içinde yaşadığı toplumun onda bıraktığı kalıcı eğilim ve kalıpların kavramsal olarak ifade edilmesi halidir. Bu içselleştirme hali sembolik şiddet dediğimiz görünmez ve zor aygıtına dayanmayan biçimin karşımıza çıkan bir diğer kavramsal halidir. Bu kavramlar ve Bourdieu'nun yaklaşımına göre, özne kendi inşa olma sürecini, iktidarın dayattığı bir zorlayıcı mekanizma olarak değil, olması gereken ve doğal bir düzenmiş gibi algılar ve kendini buna göre biçimlendirir. Tüm bu teorik çerçeveler ışığında, öznenin tasfiyesi artık bir metafor olmaktan çıkıp söylem, görünürlük ve içselleştirilmiş sansür mekanizmaları aracılığıyla yapısal bir biçimde nasıl aşındırıldığını anlamamızı sağlar.

İşte bu kavramsal çerçeveden Kürt medyası ve simgesel isimlerinin yakın geçmişine baktığımızda nasıl bir somutluk kazandığını daha iyi anlayabiliriz. Zira coğrafyamızda ve gündelik hayatımızda sansür, bir yasaklama ediminden çok, öznenin oluşma koşullarına doğrudan bir müdahale halidir.

Sansürün bizden aldıkları

Kürt medyası dendiği zaman, hepimizin aklına birçoğumuzun okumayı ilk söktüğü, Kürtçeyi ilk okuyup anlamaya başladığı, evimize ve iş yerimize

Kavramsal çerçevesini oluşturduğumuz ve daha sonra Kürt medyası/toplumu üzerinden somutlaştırmaya çalıştığımız sansür, yalnızca bir susturma pratiği değil öznelerin konuşma, görünme ve bilgi üretme süreçlerini belirleme ve sınırlama, ayrıca bu durumları hedef alma biçiminde çok katmanlı ve diyalektik bir işleyişe sahiptir.

Bourdieu'ye göre modern iktidarın en etkili hali, zor aygıtına dayalı açık bir şiddet biçiminden ziyade gerçekliğin yeniden tanımlanmasındaki gücünde, yani sembolik iktidarda yatar. Medya alanı ise bu iktidar biçiminin en stratejik merkezi olarak öne çıkar.

geldiğinde heyecanla okumaya başladığı Azadiya Welat ve Özgür Gündem gazeteleri gelmektedir. Elbette daha eski yayınlar da mevcuttur, ama hem güncel hem yakın tarihli bazı örnekler üzerinde duracağımız için bu iki yayın belirleyici bir örneklem teşkil ediyor. Bu iki gazete, sansürün çok katmanlı en büyük örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 30 Mayıs 1992 yılında yayın hayatına başlayan Özgür Gündem bir gazete olmaktan öte, Kürtlerin kamusal alanda görünürlüğünün en büyük mücadele araçlarından biri olarak hayatımıza girdi. Kürtler siyasal taleplerini, gündelik sorunlarını, kültürel meselelerini bu yayın aracılığı ile kamuoyuna duyurdu ve siyasal/kültürel taleplerini dile getirdi. Lakin Türkiye gibi bir ülkede bu görünürlü olma halinin elbette bir bedeli ve karşılığı olacaktı. Gazetenin birçok muhabiri önce ölüm tehditleri aldı ve daha sonra Hafız Akdemir, Yahya Orhan gibi gazete çalışanları 90'lı yılların karanlık güçleri tarafından katledildi. Yine bir başka gazeteci ve Kürt halkının yetiştirdiği en önemli entelek-

tüellerden biri olan Apê Musa (Musa Anter), 1992 yılında JITEM tarafından katledildi. Musa Anter yalnızca bir gazeteci değildi; aynı zamanda Kürt tarihinin canlı bir hafızası ve Kürtler arasında güçlü sembolik anlamlar taşıyan bir figürdü.

Bu cinayetler devam ederken dönemin başbakanı Süleyman Demirel, 1992 yılında Hasan Cemal'e verdiği bir röportajda sembolik iktidar biçiminin işleyiş tarzını da ifşa etmiş oluyordu. Röportajda Demirel, Hasan Cemal'e şunları söylemişti: "Öldürülenler bildiğiniz anlamda gazeteci değil. Gazeteci kılığında militanlardır. Birbirlerini vuruyorlar." Bu ifadeler, yukarıda tartıştığım sembolik şiddet kavramının somut bir karşılık bulduğuna işaret etmektedir. Demirel'in gazetecilerin kim olduğuna dair yeniden inşa ettiği tanım, iktidarın özneyi hangi kategoriler içinde tanımlayacağını ve bu müdahale yoluyla söz konusu tanımların nasıl normalleştirileceğini gösteren bir başka ifadedir. Elbette Demirel bunu yaparken, Türkiye toplumunun ulus-devletçi paradigmayla inşa edil-

■ **Mezopotamya Ajansı, Jinha, JinNews, Azadiya Welat, Yeni Yaşam, Yeni Özgür Politika ve bu satırları okuduğunuz PolitikART gibi birçok Kürt yayın organının dijital medya hesapları, internet siteleri ve yayın yaptıkları çeşitli platformlar sürekli olarak hedef alınmaktadır.**

miş Kürt algısını da arkasına aldığı bir güç olarak kullanıyordu. Toplumun Kürtlere dönük negatif bakışının sağladığı rahatlıkla bu cümleleri kolayca sarf edebiliyordu. Çünkü kendisinin iktidarını da kapsayan geçmişte, bu öldürmelere karşı herhangi bir hukuki yaptırımın uygulanmadığını, bu tür öldürmelerin belirli bir siyasal anlayış çerçevesinde gerçekleştirildiğini biliyordu.

Tüm bunlar sıralı şekilde yaşanmaya devam ederken Özgür Gündem'e ve Kürt düşünür-yazarlara karşı saldırılar da sistematik olarak işliyordu. Gazete, 1994 yılında mahkeme kararı ile kapatıldı. Gazetenin 683 günlük yayın hayatı, toplamda 335 gün kapatıldı, 580 sayısının neredeyse 486'sı hakkında çeşitli davalar açıldı. Yine aynı ortamda yayın hayatına başlayan Özgür Ülke'nin çeşitli bürolarına bombalı saldırılar oldu ve İstanbul'daki bombalı saldırıda gazete çalışanı Ersin Yıldız katledildi. Tüm saldırılar ve yok etme pratikleri bunlarla da sınırlı değildi elbette. 2011 yılında KCK operasyonları bahanesiyle Özgür Gündem bürolarına baskınlar düzenlendi ve yaklaşık 50 basın çalışanı gözaltına alındı. 2016 yılında ise gazete tekrar kapatıldı. Tüm bunlar sansür alanının anlık bir serüvenden ziyade, uzun bir koridorda tüm kılcal damarlara sirayet edecek şekilde nasıl ince bir işçilikle örüldüğünün göstergesidir. Bu uzun koridor boyunca sürekli baskıya uğrayan, kapalı kapılar ardına hapsedilen ise Kürt öznesi ve onun basın-yayın organları olmuştur.

Saldırı ve erozyona uğratma girişimleri yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Günümüzün modern teknoloji çağında da Mezopotamya Ajansı, Jinha, JinNews, Azadiya Welat, Yeni Yaşam, Yeni Özgür Politika ve bu satırları okuduğunuz PolitikART gibi birçok Kürt yayın organının dijital medya hesapları, internet siteleri ve yayın yaptıkları çeşitli platformlar sürekli olarak hedef alınmaktadır. 5651 sayılı Kanun'un 8/A maddesi gerekçe gösterilerek bu yayın organlarının hesaplarına ve sitelerine erişim engeli getirilmekte, bazı platformlardaki yayınları

ise kapatılmaktadır. Söz konusu kapatma kararları "milli güvenlik ve kamu düzeninin korunması" bahanesiyle gerçekleştiriliyor. Bu durum, haberin kendisini doğrudan yasaklamaktan ziyade, kamu habere erişim yollarının hedef alındığını; çeşitli platform ve araçlar üzerinden bilginin dolaşımının iktidar eliyle nasıl kontrol edildiğini göstermektedir. Bu yasaklama pratiklerini disiplin ve biyopolitika kavramları çerçevesinde okuduğumuzda ise iktidar aygıtının ne denli geniş bir alana müdahale ederek toplumun yaşam ve algı biçimlerini şekillendirdiğini daha açık biçimde görebiliriz.

Susturmanın ötesinde: Öznenin tasfiyesi

Burada ortaya çıkan bir diğer husus, sansürün en derin ve görünmez boyutunu, yani anaakım medyada Kürt öznenin temsil biçimini gözler önüne serer. Akademisyen olarak görev yaptığı sırada KHK ile Ankara Üniversitesi'nden ihraç edilen ve daha sonra DEM Parti Amed Milletvekili olarak aktif siyasete katılan Doç. Dr. Sevilya Çelenk, Amed'de katıldığı bir çalıştayda şu ifadeleri kullanmıştı: "Kürtlerin başına gelenlerin layığıyla ele alınmadığını görüyoruz. Diyelim ki bir Kürt'ün ölümünün verilmiş şekli, aslında Kürtler arasında ikinci bir ölüm gibi hissediliyor." Bu tespit, sansürün yalnızca haber alma hakkına yönelik doğrudan bir müdahale olmaktan öte, haberin sunuluş biçimine yapılan müdahale aracılığıyla öznenin anlam dünyasına doğrudan etki ettiğini göstermektedir. Aynı çalıştay kapsamında, Kürtlerin anaakım medya

alanlarında "terör" ve "bölücülük" kavramlarıyla ne denli sık ilişkilendirildiği verilerle ortaya konmuştu. Bu durum, sembolik iktidarın medyada somut bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Haberlerin servis edilme biçimi ve kullanılan dil aracılığıyla Kürtler, kendi kategorileri dışında sürekli olarak suçlanan ve ötekileştirilen bir şekilde kamuoyuna aktarılır. Sonuç olarak, Kürt özne, temsil biçimi içinde kendine yabancılaşmakta ve deneyimi başkaları tarafından inşa edilmektedir.

Sansürün bir diğer katmanı da Kürt siyasetçilere yönelik suçlama ve cezalandırma pratiklerinde kendini gösterir. Kamuoyunun bir dönem yakından takip ettiği ve Türkiye'nin gündemini yoğun şekilde meşgul eden 2014-2015 Kobanê Direnişi ve sonrasında yaşananlar, sansürün özneyi tasfiye etme pratiklerine görece en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir. O dönemde ortaya çıkan, yalnızca söylemin cezalandırılması değil; aynı zamanda söylemin faili olan öznenin de cezalandırılması ve fiziken toplumdaki uzaklaştırılmasıdır. Bilindiği üzere, 6-8 Ekim Kobanê protestoları bahane edilerek Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ gibi eş genel başkanlar başta olmak üzere 108 siyasetçi yargılandı. Kürt kamuoyunun "Kumpas Davası" diye adlandırdığı bu yargılamalardan 408 yıl 3 ay gibi yüksek hapis cezaları çıktı. Burada ortaya çıkan hukuki durum, sansürün nasıl üretken işlediğinin de göstergesidir. Mahkeme, sanıkların şiddet eylemlerinin fail olduklarını ispatlayamamasına rağmen, yaptıkları siyasi konuşmaları ve sosyal medya paylaşımlarını suç olarak görmüş ve bu suça karıştığını düşündüğü herkesi cezalandırmıştır.

Kavramsal çerçevesini oluşturduğumuz ve daha sonra Kürt medyası/toplumu üzerinden somutlaştırmaya çalıştığımız sansür, yalnızca bir susturma pratiği değil öznenin konuşma, görünme ve bilgi üretme süreçlerini belirleme ve sınırlama, ayrıca bu durumları hedef alma biçiminde çok katmanlı ve diyalektik bir işleyişe sahiptir. Bu denklem, öznenin tasfiyesinin anlık bir durumdan ziyade sistemli, uzun soluklu ve süreklilik arz eden bir süreç olduğunu gösterir. Sansür ve onun sürekliliği sosyal medya hesaplarının kapatılmasından, siyasetçilerin cezalandırılmasından, gazetecilerin öldürülmesinden gündelik yaşamda bilginin üretimine doğrudan müdahaleye ve bilgiyi belirli sınırlara hapsedmeye kadar birçok farklı biçimde tezahür eder. Bu durum, Kürt medyası ve öznesinin sembolik dışlanma ve fiziksel baskı ile karşı karşıya kalmasına rağmen, öznenin kendini inatla ve sürekli olarak yeniden inşa etmesi olarak okunmalıdır.

Bir eko-kırım pratiği: Doğayı sansürlemek

Kürt için dağ yalnızca bir sığınak değil, bir kimliktir; bir varoluş alanıdır. Kürdistan'da herhangi bir ağacın gölgesi, yaşamlarımızın serpildiği; tarihin direnişle bütünleştiği ve Kürt bilincinin bugünlere taşındığı mekânlardır.

■ 1990'lı yıllarda boşaltılmamış köylerle yakılıp zorla boşaltılmış köylerin kültürel aktarımlarını ne denli gerçekleştirebildikleri karşılaştırıldığında, göçle parçalanmamış toplulukların hafızalarının daha diri kaldığı ve daha güçlü bir toplumsal direnç gösterebildiklerine şahit oluruz.

DEWRÊŞ ELÎ

Kürdistan'da yaşanan işgal, savaş ve soykırım; yalnızca insanlara değil Kürtlerin dağına, taşına, toprağına, suyuna; kısacası bütün doğasına yönelen bir eko-kırım pratiğini de içeriyor. Bu durum, doğanın tahribatına bağlı olarak ilerleyen ve yarattığı sessizlikle kendini pekiştiren sömürgeci bir mantığı da görünür kılıyor. Söz konusu sömürgeci kırım politikasının başat öğeleri ise maden ocakları, hidroelektrik santralleri (HES) ve baraj projeleri şeklinde açığa çıkıyor. Devlet, bu teknik tahakküm araçları yoluyla geçmiş ile gelecek arasında kurulan hafıza bağıni koparmayı, yani mekânı tarihsel ve kültürel anlamından soyutlayarak insansızlaştırmayı hedefliyor. Dolayısıyla doğanın hakikati, toplumsal yaşamda görünmezleştirilerek bir çeşit sansüre uğruyor.

Göç: bir sosyo-kültürel soykırım pratiği

Barajlardan yola çıkarak örneklendirecek olursak: Bir akarsuyun, derenin veya çayın önüne kurulan bent yalnızca suyun akış yönünü ve akış niteliğini değiştirmez; aynı zamanda o mekânın tarihsel

ve toplumsal işlevini de dönüştürür. Sular altında bırakılarak işlevsizleştirilen mekân, sadece biyoçeşitliliğin yok edilmesinin yanı sıra kültürel aktarımı da imkansızca yakın bir hale getirir. Nitekim 1990'lı yıllarda boşaltılmamış köylerle yakılıp zorla boşaltılmış köylerin kültürel aktarımlarını ne denli gerçekleştirebildikleri karşılaştırıldığında, göçle parçalanmamış toplulukların hafızalarının daha diri kaldığı ve daha güçlü bir toplumsal direnç gösterebildiklerine şahit oluruz. Buna karşılık, göç ettirilerek mekânından koparılan topluluklarda mekânla kurulan tarihsel bağıni zayıfladığı; sözlü kültürden gündelik pratiklere kadar pek çok aktarım kanalının kesintiye uğradığı görülür. Bu çerçevede bize, biyo-iktidarın suyu denetleme ve tutma biçiminin yalnızca ekolojik bir müdahale olmadığını, aynı zamanda mekân üzerinden işleyen bir sosyo-kültürel soykırım pratiği olarak da okunabileceğini yansıtır.

Mekânın dilini kesintiye uğratmak

Nehirler yalnızca kaynağından doğup akan su kütelleri değildir. Aynı şekilde nehirlerin doğduğu vadiler de yalnızca birer su hattı olmanın

ötesinde suyun beslediği, hayat kaynağı olduğu ağacın, bitkinin, toprağın ve eteklerinden süzülen kayanın hafızasına dönüşen canlı birer izlettir. Bu bakış açısıyla su, gerçek anlamıyla yaşamı örgütleyen "can suyu"dur. Dolayısıyla bu alanlarda gerçekleştirilen her yıkım ve inşa edilen her baraj, sadece suyu kontrol altında tutmuş olmaz; o vadideki binlerce yıllık Kürtçe yer adlarını, bitki adlarını ve doğayla kurulan mitolojik bağıni da sansürlemiş olur. Böylece mekânın dili kesintiye uğrar. Binlerce yıl boyunca yankılanan bir ses yitilir. O sesin yankısı, yani kültürel hafıza da sönümlenir.

Bereketli manzaralardan çıplak kayalıklara

Bugün Kürdistan'ın görkemli ve bereketli tablosu yerini derin bir sessizliğe ve çıplak kayalıklara bırakmış durumda. Bu, iklimsel bir kuraklığın ya da zamana yenik düşmenin hikâyesi değil; aksine, bu coğrafyanın ruhuna kastedilen sistematik bir saldırının sonucudur. Sıkılmadan tekrar etmeli: Kürdistan'da yürütülen savaş yalnızca bedenlere ya da şehirlere değil; ağaca, suya, toprağına, o kadim dağlara ve yeşillığe karşı da yürütülüyor. Dolayısıyla bu saldırı, bir halkı var eden bütün bağları koparma ve

onu topyekün ortadan kaldırma çabasıdır.

Bilindiği üzere Kürt için dağ yalnızca bir sığınak değil, bir kimliktir; bir varoluş alanıdır. Kürdistan'da herhangi bir ağacın gölgesi, yaşamlarımızın serpilmediği; tarihin direnişle bütünleştiği ve Kürt bilincinin bugünlere taşındığı mekânlardır. Cudi'de, Garbar'da, Geliyê Godernê'de kesilen her ağaç; Cilo'nun görkemle çağılayan şelalelerine kurulan her HES, Kürt varlığını ve hakikatini görünmez kılmaya dönük sürdürülen eko-kırımın parçasıdır. Kürdistan'da doğaya yönelen müdahale; doğayı gerçekliğinden koparma, toplulukları köklerinden alıkoyma ve sömürgeci otoriteler tarafından bunun dayatılması, kısacası doğa ile toplulukların ilişkisini yok etme anlamını taşır. Amaç, toplumun ekolojik bilincini aşındırmak ve doğayı sansürlemektir.

Mitolojiden modern tarihe ekolojik bilinç

Kürdistan'daki ekolojik bilinci dar bir alana sıkıştırmak, onu paranteze alıp sığ "çevreci" jargonlarla küçümsemek; aynı zamanda Kürt'ün direniş hafızasını ve tarihsel-mitolojik söylencelerini de görünmez kılar. Geçmişe biraz kulak kabarttığımızda, mitolojiye biraz eğildiğimizde; dağa, taşa, çeşmeye, ağaca ve akarsuya atfedilen sayısız mitosa rastlıyoruz. Bunlardan biri, su tanrıçası Anahita ve Aban için akarsu kıyılarında yapılan küçük göletlerdir. M.Ö. 2000'lerde Huriler tarafından inşa edilen bu göletler, sembolik olmanın ötesinde işlevsel öğeler de barındırıyordu. Akarsu kıyılarında kesilen hayvanların kanının ve iç organlarındaki pisliğin suya karışmamasına özen gösterildiği bilinmektedir. Ayrıca bu göletlerin, tanrıça Anahita'ya sunulan birer sunak ve tapınak olarak kullanıldığına dair söylenceler de mevcuttur. Ünlü coğrafyacı Strabon da Makedonyalı İskender'i Kürdistan seferinde ateş ve su konusunda uyarır. İskender'e tavsiyelerinde: "Suya, bir nehir veya göle, bir su kaynağına kurbanlar ada," der. Ardından, suyun kirletilmemesine dikkat edilmesini ve halkın bu konuda son derece hassas olduğunu vurgular. Mitolojiden modern tarihe uzanan çizgide, suyun kutsallığı ile su üzerinden kurulan tahakküm arasındaki uçurum ise, en çiplak hâliyle Zilan'da görünür.

■ Kürt hafızasına giydirilmek istenen bu "beton kefeneye" rağmen kemiklerin yeniden görünür hâle gelmesi, doğanın bastırılmak istenen geçmişe karşı sessiz bir itirazı olarak okunabilir.

Zilan Deresi: Kıyıya Vuran Kemikler

"Hadi koşalım katliama,
Yaşasın talan ve yağma!
Makineli tüfeklerle tarayalım,
Yakalım, kılıçtan geçirelim!
Ve hepimiz terfi edelim:
Biz koloniler kuruyoruz!"

- Mathieu Belez -

Zilan Deresi, Kürtlere karşı tarihin en vahşi katliamlarının yaşandığı yerlerin başında gelir. Ağrı ve çevresinde çıkan isyanın bastırılmasından sonra, 13 Temmuz 1930'da Türk devleti Geliyê Zilan başta olmak üzere 44 köyü yok etti. Resmi olmayan kaynaklara göre 15 binden fazla insan katledildi. Döneme tanıklık eden bir askerin aktarımlarına göre, mühimmat tasarrufu amacıyla süngülerin kullanıldığı ve hamile kadınlara yönelik akıl almaz vahşetler yaşandığı ifade edilir. Robert Olson'un aktardığına göre ise katliamda, dönemin Alman hükümetinden temin edilen zehirli gazlar kullanıldı. Kürt hafızasında derin izler bırakan bu katliam, Kürdistan'ın her yerinde tarifsiz bir acıyla hissedildi. Öyle ki Hakkari/Behdinan bölgesinden yardıma gelen 12 kişilik bir süvari birliğinin de Zilan'da pusuya düşürülerek öldürüldüğü aktarılır.

Sömürgeye itiraz eden doğa

1930'da Zilan Deresi'nde yalnızca insanlar değil; köyler, hayvanlar ve yaşamın bütün dayanakları yok edildi, mekânlar işlevsizleştirildi. Kürt'ün ekonomik varlığını sürdürdüğü doğa, sömürgeci yağmanın doğrudan hedefi hâline getirildi. Gelinek noktada devletin sömürgeci pratiği, katliamın üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen yaşananları unutturmaya dönük bir kez daha ama bu kez farklı araçlarla eko-kırım uygulamaları devreye sokuldu. 1978'de Zilan Nehri üzerinde Koçköprü Barajı inşa edildi ve katliama uğramış onlarca köy sular altında bırakıldı. Böylece katliamın tamamlanması amaçlandı.

Bugün de aynı politika, yeni barajlar ve HES projeleri ile devam etmektedir. Bu bağlamda sömürgeci pratik de suyun yalnızca bir enerji kaynağı ya

da ekonomik meta olmadığı; aynı zamanda mekânı dönüştüren ve hafızayı bastıran bir araç olarak kullanılabileceğinin bilincindedir. Ancak 2022 yılında baraj suyunun çekilmesiyle birlikte, sömürgeci yağmanın Kürt'e reva gördüğü soykırımdan arda kalan kemikler kıyıya vurdu. Kürt hafızasına giydirilmek istenen bu "beton kefeneye" rağmen kemiklerin yeniden görünür hâle gelmesi, doğanın bastırılmak istenen geçmişe karşı sessiz bir itirazı olarak okunabilir.

Güvenlik barajlarına karşı ekolojik bilinç

İşte bu nedenle ekolojiyi ana akım çevreciliğin dar perspektifiyle ele almak, onu siyasal bağlamından kopararak apolitikleştirmek anlamına gelir. Dolayısıyla ekolojik mücadeleyi görünür kılmak, aynı zamanda anti-sömürgeci bilincin inşasındaki en önemli izleklerden biridir. Bu yüzden barajların sadece enerji üretim tesisleri değil, aynı zamanda ve daha uzun vadeli bir projeksiyonda mekânsal birer soykırım aparatı olduğu gerçeğini haykırmak bir zorunluluktur. Öte yandan ekolojik bilinci açığa çıkaracak her hareket, tarihsel kökenlere bağlılığı ve direniş görünür kılmak anlamına da gelecektir.

Bugün dar vadilere yapılan barajların bir başka anlamsal boyutuna da değinmekte elbette fayda var. Dün yerinden etme, göçertme mantığı ile yapılan barajların yerini bugün toplumu denetlemek ve köyler arası bağı kesmek için inşa edilen "güvenlik barajları" almakta. Bugün Şırnak-Hakkari-Çukurca hattında adına güvenlik barajları denen barajların sayısı hızla artıyor; her barajın tepesinde de kalekolların yükseldiği görülebiliyor.

Hayvanın yolunu kesmek

Devletin güvenlik gerekçesiyle geçişleri kontrol altına almak için inşa ettiği bu barajlar, yalnızca ekolojik dengeye zarar vermekle kalmıyor; aynı zamanda toplumsal ve mekânsal bir denetim işlevi de görüyor. "Güvenlik" adı altında yapılan bu projeler, askerî hedeflerin yanı sıra yaban hayatın doğal dolaşımını da kısıtlıyor. Dağ keçilerinin, kınalı keklüklerin ve diğer türlerin geçiş güzergâhları daraltılıyor. Hem hayvanın kendisi hem de yaşadığı mekân sınırlandırılıyor. Birkaç ay önce bu hatta yaptığım bir yolculuk sırasında, keklüklerin ve dağ keçilerinin bir yamaçtan diğerine geçemeyişine tanıklık ettim. Mekânın bu şekilde kısıtlanmasının, egemen güçlerin yalnızca insanı değil, yaşamın bütün unsurlarını denetim altına alma arzusunun bir yansıması olduğu düşüncesi belirginleşti.

Su sömürgeciliği ve Kürdistan

Kürdistan'da yüzden fazla baraj ve hidroelektrik santralinin (HES) bulunduğu bilinmektedir. Bu tesislerin önemli bir bölümünün Hakkari ve Bingöl'ün dar vadilerine inşa edilmiş olması, yalnızca bölgenin eşsiz flora ve faunasına yönelik ciddi bir ekolojik tahribat yaratmakla kalmıyor; suyun metalaştırılarak pazara sunulması ve üzerinden yüksek kâr elde edilmesiyle birlikte bir tür "su sömürgeciliği" pratiğini de ortaya koyuyor. Bu durumu görünür kılmak ve dile getirmek, eko-kırımın sömürgeci sansür mekanizmasını ifşa etmek açısından da önemlidir.

Sömürge düzeninde bir tür tampon bölge işlevi gören Kürdistan'da uygulanan şiddeti görünmez kılan "gerçeklikten kaçış mekanizması"; eko-kırım söz konusu olduğunda da benzer bir bulanıklık üretir. Oysa Kürdün dağı, taşı ve doğası; yaşam biçiminden bağımsız değildir. Ekoloji olmadan Kürdistan, Kürdistan olmadan ekoloji düşünülemez.

Kürt'ü sansürlemek: Gazeteciler sansürü anlatıyor

MIHEME PORGBOL

Kürt gazetecilere yönelik sansür, özellikle dijital alanda, artık içerik kaldırma veya erişim engellenmenin ötesinde sistematik bir görünmezleştirme stratejisine dönüşmüş durumda. Kürtlerin hak talepleri, siyasal mücadeleleri ve tarihsel deneyimlerini araştırmak isteyenler, çoğu zaman Kürt kaynaklara doğrudan erişemiyor. Arama motoru sonuçları ya erişim engeli uyarılarıyla dolu oluyor ya da güvenilirliği tartışmalı, Kürt karşıtı mecralar üst soralara çıkarılıyor. Böylece mesele, teknik bir kısıtlamanın ötesinde, bilgiye erişim rejiminin bilinçli biçimde fiilen yeniden düzenlenmesi anlamına geliyor. Medyanın görünürlük olanakları siyasal bir filtreye tabi tutuluyor; söz konusu hak talepleri, siyasal mücadele ve tarihsel deneyimler yok sayılıyor, unutturuluyor.

Söz gelimi, Kürt meselesine ilişkin tarihsel bir olaya dair dijital ortamda özgün bir Kürt kaynağa ulaşmak istediğinizde, birçok kaynağın mahkeme kararlarıyla erişime engellendiği gerçeğiyle karşılaşabiliyorsunuz. Bu duruma karşılık, yayınlarını sürdürülebilmek için alternatif alan adları edinmek zorunda kalan sitelerin isim uzantıları, sonlarına eklenen rakamlarla uzadıkça uzuyor. Örneğin Mezopotamya Ajansı, dijital yayını halihazırda mezopotamyaajansi44.com adresi üzerinden sürdürüyor. Bir çeşit inat ve yayın ısrarına tekabül eden bu alternatif site isimlendirmeleri, bir yerden sonra hangi ismin yayında olup olmadığına dair kafa karışıklığına ve takip bezginliğine sebep oluyor.

Görünmezlik stratejisi ve dilsizleştirme

Benzer bir durum, gazetecilerin mesleki varlık ve görünürlüklerine karşı da geliştiriliyor. Bir yandan siteler mahkeme kararlarıyla erişime engellenir veya kapatılırken, diğer yandan medya platformları ve buralarda emek veren gazetecilerin dijital medya hesapları ve blogları askıya alınıyor ya da algoritmalar aracılığıyla geri plana itiliyor. Basit bir görsel araması bile sizi Kürt basınının arşivlerine değil, konuyu çarpıtan veya kriminalize eden içeriklere yönlendiriyor. Dijital ekosistemde asimetrik bir görünürlük grafiğine tekabül eden bu durum, aktüel gelişmelerin taraf-sız yorumundan "şimdi"de başlayan tarihin tahrifatına kadar birçok başlıkta incelenebilir. Böylece dijital kamusal alan, Kürtlerin kendi an-

latılarını kurabildikleri, kendilerini ifade edebildikleri bir meca olmaktan çıkıyor.

Bu tablo iki yönlü işliyor. Bir yandan Kürt kaynaklar sistematik biçimde bastırılırken, diğer yandan Kürt karşıtı yayın organları ve dezenformasyon kanalları daha görünür hale geliyor. Bu çift yönlü mekanizma, klasik anlamda bir sansürün ötesinde, bir tür dilsizleştirme sonucu doğuruyor. Çünkü burada engellenen şey yalnızca belirli haberler değil; bir halkın kendi deneyimlerini, tarihini ve taleplerini ifade edebileceği mecralar da ortadan kaldırılıyor. İşte bu noktada, Kürt medyası üzerindeki baskıları ifade ve düşünce özgürlüğüne karşı bir ihlalin ötesinde, kolektif hafızaya ve kamusal temsile yönelik bir müdahale olarak okumak gerekir.

Gazeteciliği işlevsizleştirmek

Bilindiği üzere dijital alanın temel vaadi, farklı ses ve anlatıların birbiriyle temas edebildiği, birbiriyle karşılaşabildiği çoğulcu bir kamusal alan yaratmaktır. Ancak Kürt medyasının karşı karşıya kaldığı pratikler, bu vaadin eşitsizlik koşullarını da ortaya koyuyor. Ayrıca bu eşitsizlik yalnızca içerik ve söylem üretme alanında kalmıyor. Sürekli kapatılma ve yeniden açılma döngüsü içinde varlığını sürdürmeye çalışan platformlarda çalışan gazeteciler alan adlarının değiştirilmesi veya alternatif platformlara taşınmak gibi yöntemlerle, haber üretiminin yanında sürekli bir teknik mücadele yürütmek zorunda kalıyorlar; bu da daha fazla

emek ve daha az özgür zaman anlamına geliyor.

Bu durum, gazeteciliğin nitelikli kurumsal sürekliliğini zedelerken arşivlerin parçalanmasına ve kamusal hafızanın dağınıklaşmasına da yol açıyor. Bu noktada, sansürün tarihsel kayıtların sürekliliğini de etkilediğini söylemek yerinde olur. Çünkü gazetecilik, bugünü aktaran bir faaliyet olmanın yanında, toplumun kolektif hafızasını kayda geçiren bir pratiktir. Kürt basınına yönelik sistematik engellemeler, bu hafızaya bilinçli bir saldırı anlamı taşıyor.

İnkârı sürdürmek: Kürt sansürü

Bu nedenle Kürt medyasına yönelik dijital sansürü sadece basın özgürlüğü bağlamında ele almak yeterli kalacaktır. Konu, hakikat üretimi, kolektif hafıza, siyasal temsil ve demokratik çoğulculuk ekseninde de tartışılmalıdır. Çünkü kamusal alanda görünür olan anlatılar, toplumun neyi gerçek olarak kabul edeceğini belirler. Eğer bir topluluğun kendi anlatıları sürekli bastırılıyor ve başkaları tarafından kendilerinin aleyhine üretilmiş anlatılar görünür kılınıyorsa, bu durum beraberinde birçok tehdit de getirebilir.

Görünmezlik stratejisi, inkâr politikalarının en rafine uygulamasıdır. Yasakladığını ilan etmeden, varlığını etkisizleştirmek. Söz, tamamen ortadan kaldırılmadan etkisizleştirilir. Bugün karşı karşıya olunan tam da budur. Görünmez kılınan hakikat, kamusal tartışmanın dışında kalır; kamusal tartışmanın dışında kalan hakikat ise zamanla hiç yokmuş gibi muamele görmeye başlar. Gazete, gazeteden; gazeteci, gazeteciden sayılmaz. Televizyon yayınları ciddiye alınmaz. Siyasi temsilciler muhatap alınmaz ve söyledikleri havada bırakılır. Aydın, yazar ve sanatçıların üretimleri kendi disiplinleri içerisinde yer bulmaz. Dolayısıyla bu mesele, kimin konuşabileceği ve kimin duyulabileceği sorusuyla ilgili siyasal bir meseledir. Topyekûn bir Kürt sansürüdür.

Bu çerçeveden bakınca, bir diğer önemli husus olarak Kürtlerin bu sansürü nasıl tanımlayıp hangi açılardan yorumladığı beliriyor. Farklı medya mecralarında gazetecilik emeği ortaya koyan neredeyse tüm isimler yukarıda bizim de değindiğimiz temel birkaç anahtar sözcüğe işaret ediyor: Hafıza, özne, yok sayma, varlık, ihlal vb. Şaşırtıcı değil. Konuyla ilgili görüşlerine başvurduğumuz Ahmet Ayva, Ceylan Şahinli ve Diren Yurtsever de benzer konulara dikkat çekiyor.

■ **"Mesele, teknik bir kısıtlamanın ötesinde, bilgiye erişim rejiminin bilinçli biçimde fiilen yeniden düzenlenmesi anlamına geliyor. Medyanın görünürlük olanakları siyasal bir filtreye tabi tutuluyor; söz konusu hak talepleri, siyasal mücadele ve tarihsel deneyimler yok sayılıyor, unutturuluyor."**

■ **Sansürün tarihsel kayıtların sürekliliğini de etkilediğini söylemek yerinde olur. Çünkü gazetecilik, bugünü aktaran bir faaliyet olmanın yanında, toplumun kolektif hafızasını kayda geçiren bir pratiktir. Kürt basınına yönelik sistematik engellemeler, bu hafızaya bilinçli bir saldırı anlamı taşıyor.**

Riskler ve hakikat ısrarı

Ahmet Ayva (İlke TV)

Esasen Türkiye koşullarında sansür, Kürtler açısından yalnızca ifade özgürlüğünün sınırlandırılması anlamına gelmiyor; aynı zamanda siyasal özne olma, kamusal alanda görünürlük ve kolektif hafızanın inşasıyla doğrudan ilişkili bir meseleye işaret ediyor. Kürt meselesinin uzun yıllardır güvenlikçi ve reddiye eksenli politikalar çerçevesinde ele alınması, medyada da Kürt kimliğinin ya kriminalize edilmesine ya da sistematik biçimde görünmez kılınmasına bilinçli bir şekilde yol açtı. Bu bağlamda sansür, belirli içeriklerin engellenmesinden öte, Kürt varlığının söylem alanının dışına itilmesi ve meşru politik-toplumsal taleplerin gayrimeşru gösterilmesi işlevi görüyor. Aynı zamanda sansürün kendisi ilk olarak, dile yönelik baskıyla başladı da denebilir.

Gazetecilik riski katlanıyor

Gözlemediğim kadarıyla Kürt gazeteciler sansürün etkilerini birkaç düzlemde hissediyor: Birincisi doğrudan müdahaleler: erişim engelleri, yayın yasakları, soruşturmalar, gözaltılar ve davalar. Özellikle dijital çağda, haber sitelerine ve gazetecilerin hesaplarına getirilen erişim engelleri ya da sosyal medya içeriklerinin kaldırılması görünürlüğü daraltan, ortadan kaldıran temel araçlar haline geldi. İkincisi ve belki daha kalıcı olan boyut ise oto-sansür. Belirli kavramların kullanımı, haber kaynaklarının seçimi ya da bir olayın çerçeveleme biçimi, gazeteci açısından yalnızca mesleki değil aynı zamanda hukuki ve kişisel risk hesabının parçası haline geliyor. Bu durum, haber üretim sürecinde sürekli bir "kendini denetleme" mekanizmasını devreye sokuyor.

Sansür, tepki kapasitesini zayıflatıyor

Sansürün Kürt gazetecilerden ve Kürt toplumundan alıp götürdüğü en önemli şey, kendi hikayelerini kendi dilleriyle ve kendi kavram setleriyle anlatma imkanıdır. Sansür, tam da bu imkanı ortadan kaldıran bir araç olarak işliyor. Temsil alanı daraldıkça, toplumsal hafıza da parçalanıyor. Özellikle çatışma, hak ihlalleri ya da yerel toplumsal dinamiklerle ilgili haberlerin bastırılması, yalnızca o anın bilgisini değil, geleceğe bırakılacak arşivi de etkiliyor. Bu durum, Kürt toplumunun deneyimlerinin ya eksik ya da çarpıtılmış biçimde kayda geçmesine yol açabiliyor.

Görebildiğim kadarıyla Kürt basını üzerindeki baskının zamanla olağanlaşması da ayrı bir sorun alanı. Sürekli erişim engelleri ve bir gazetecinin tutuklanması artık geniş kamuoyunda istisnai değil, neredeyse rutin gelişmeler olarak algılanabiliyor. Bu kanıksama hali, sansürün demokratik kamuoyu tarafından yeterince sorgulanmamasına ve tepki üretme kapasitesinin zayıflamasına neden oluyor.

Sansüre rağmen hakikati aktarmak

Benim açımdan bakıldığında mesleğimi icra ederken karşılaştığım en temel zorluk, gazetecilik ilkeleri ile siyasal ve hukuki baskı ortamı arasında sürekli bir denge kurma zorunluluğu. Haberin kamusal değerini önceleyerek hakikati mümkün olduğunca çıplak haliyle aktarmak istiyorsunuz; ancak aynı zamanda haberin yaratabileceği hukuki sonuçları, kurumun sürdürülebilirliğini ve kişisel güvenliği hesaba katmak durumunda kalıyorsunuz. Bu durum hem mesleki pratikte hem de psikolojik düzlemde ciddi bir yük oluşturuyor.

Buna rağmen, tam da bu baskı koşulları gazeteciliğin toplumsal önemini daha görünür kılıyor. Sansürün yoğunlaştığı bir ortamda hakikati kayda geçirmek, yalnızca mesleki bir faaliyet değil; aynı zamanda demokratik kamusal alanın asgari koşullarını koruma çabası haline geliyor. Kürt gazeteciler açısından gazetecilik, çoğu zaman yalnızca bilgi aktarma değil, aynı zamanda var olma ve tanıklık etme pratiği anlamına geliyor. Ya bunda ısrar edeceksiniz ya da kimliğinizi reddetip size çizilen sınırlara hapsolacaksınız. İkinci seçenek ne kabul edilebilir ne de hayata geçirilebilir bir durum; çünkü, hakikat önce kendi hakikatine sahip çıkarak aktarılabilir.

Özgür basında bir "değişmeyen" olarak sansür

Ceylan Şahinli (Mezopotamya Ajansı)

Türkiye koşullarında sansür zaman içerisinde değişen bir uygulama oldu. Örneğin eskiden sansür kurulları bir sözün, cümlenin ya da karenin paylaşılmasının ardından yaptırımlara başvururken bugün sözünüz daha ağızınızdan çıkmadan bir engelle karşı karşıya geliyorsunuz. Açıkçası sansür, özgür basının karşı karşıya olduğu sorunlar arasında bir değişmezi ifade ediyor. Ancak biz sahadaki gazeteciler için de özel bir savaş anlamına geliyor.

Sansürden önce tecrit var

Sansürün bugünkü uygulamaları biçimlerini dönemsel olarak ikiye ayırmakta fayda var. 27 Şubat Çağırısı bu anlamda bir ayrıç gibi düşünülebilir. Dolayısıyla ilk dönem, çağrı öncesine tekabül ediyor. Çağrı öncesinde Kürt siyaseti, Kürt hareketi ve biz özgür basın çalışanları, çok uzun yıllar izolasyon, kendi lügatımızda tecrit ile karşı karşıya kaldık. Sansür sözcüğü yaşadıklarımızı tarif edecek bir yerde bile değildi. Ağızımızdan çıkan her söz yargıda sopa, diğer mecralarda linç olarak bize geri dönüş yapıyordu. Önü

sonu tutuklama, gözaltı gibi süreçlerle yıldırılmaya ve bu alanı bırakmaya zorlandığımız bir döngü içerisindeydik.

Bu dönemde biz sansürü iktidardan çok bizimle dayanışmayan kurum ve kuruluşlardan hissediyorduk. Onların sansürüne uğruyorduk. Bu yüzden de yaşadığımız şey tam anlamıyla hem mesleki alan içerisinde hem de toplumsal alan içerisinde verdiğimiz bir savaştı. İşte bu bizim açıımızdan "özel savaş yöntemi" olarak tanımlanabilir.

Sansürden çok daha fazlası

Ama bu dönem, yani çağrı sonrası yürütülen politika çok daha sinsi ve çok daha tutarsızlıklarla dolu. Örneğin, Rojava'ya dönük saldırıların gerçekleştirildiği süreçlerde sokakta halkın sesini, sözünü yansıtmak, aynı zamanda özel haberler yaparak Rojava ve tümünden Kürt halkının görüşlerini aktarmaya uğraşırken bir anda kendimizi büyük bir saldırının ortasında bulduk. Özellikle Bakur'da çok ciddi bir gazetecilik çalışması yürüttük. Sokağın sesini yükseltmeye çalıştık. Sonrası kurumsal veya bireysel olması fark etmeksizin hesaplarımızın kapatılması, sitelerimizin erişime engellenmesi gibi pek çok siber saldırıya maruz kaldık. Teknoloji çağında kimsenin oturup gazete okumak gibi bir gayretinin olmadığı bir süreçte bu saldırılar bizi gerçekten ciddi şekilde etkiledi. Her erişim engeli aslında bir şekilde ajanslarımızı, gazetelerimizde emek verenleri ve okuyucularımızı yıpratmak için yapılıyor. Bu bir yıldırma politikası. Arkadaşlarımız onca gündemin arasında bir de saldırılarla yüz yüze kalarak zaten var olan yoğunluk ve telaş içerisinde bir de psikolojik savaş verdi. Kaldı ki baskı ve sansürün görünürlüğü azaltması, günün sonunda kendi okuyucu kitlenizden bile "Ne yaptınız ki" sorularla karşılaşmanıza neden oluyor. Sahada çalışanları zan altında bırakan, zaten kısıtlı imkanlarla elinden geleni yapmaya çalışanlar içerisinde kırılganlık yaratan özel bir savaşa da alan açtı. O yüzden sansür sözcüğünü bu anlamda özgür basının yaşadıklarını karşılayabilen bir sözcük olarak göremiyorum. Sansürden çok daha fazlasını yaşıyoruz

Ulus-devletin özel savaş sopası

Açık söylemek gerek; bu coğrafyada yurtsever hareket ve sosyalistler kadar emek veren kimse yok. Ama günün sonunda hem sansür saldırıları hem sahadaki fiziksel ve psikolojik saldırılar hem de kendinizden gördüğünüzün emeğinizi görmemesi durumu ile karşı karşıya kalmak özgür basının verdiği en büyük savaş. Konunun bir diğer yönünden bakacak olursak; öncelikle, çok uzun yıllardır dijital medya platformlarını kullanan bir insan olarak burarda aktiflik gösterdiğim ilk zamanlarda yurtsever, sosyalist, feminist, bir alan içerisinde kendi ideolojik bakış açım ve dünyaya baktığım pencere şekillendi. Bu zaman dilimi içerisinde 2016'dan başlayarak neredeyse tüm dijital medya hesap ve mecralarına dönük, adına "operasyon" diyeceğimiz bir uygulamalar devreye konuldu. Gelinek noktada, başlangıçta herkesin düşüncelerini açıkça ifade edebildiği ve çoğu zaman anlık duygularla yazılan paylaşımların yer aldığı dijital mecralar, giderek insanların bireysel özgürlüklerini sınırlandıran bir sopya dönüştü.

Bütünlüklü bir çerçeveden baktığımızda sansür, kapitalist modernite bağlamında ulus devletin çok aşamalı bir özel savaş aracı olarak kendini gösteriyor. Bir yandan sesinizi kısarak sizi korkutmaya çalışıyor, bir yandan sizi dışarıya açılmaya engelleyerek "kendi mahallenizde" konuşmaya zorluyor bir yandan da kendi mahallenizde sizi hedef gösteriyor. Bu da örgütlü alanı kırıp parçalamanın çok ince yürütülmüş politikasıdır.

İfade bir toplum olma vafıdır

Diren Yurtsever
(DİSK Basın-İş, Yeni Yaşam)

Türkiye’de ve aslında dünyada sansür, iktidarların çoğu zaman kamu ya da birey yararını gerçeğe göstererek başvurduğu, fakat özünde kendi çıkarlarını korumalarına hizmet eden bir kontrol mekanizmasıdır. Çeşitli yasal düzenlemeler aracılığıyla uygulamaya konulan sansür, temelde düşünce ve ifade özgürlüğünü hedef alır. Çünkü düşünce özgürlüğü aynı zamanda habere, dolayısıyla bilgiye özgürce erişebilmek anlamına gelir; hatta bunu zorunlu kılar.

İki yönlü işlev

Bugün Türkiye’de sansür, önce erişim engelleri getirilmesi, ardından içerik kaldırma uygulamalarına kadar genişletilerek kapsamı büyüyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Üstelik etkileri yalnızca belirli bir zaman dilimiyle sınırlı kalmaz. Sansürün uzun vadeli ve çoğu zaman telafisi mümkün olmayan sonuçları vardır. Bunların başında da toplumsal hafızayı silmek gelir. Türkiye bağlamında ise bu durum, özellikle Kürtler açısından bir hafızasızlaştırma anlamına gelmektedir. Kürtlerin varlığına ve kimliğine yönelik hak ihlalleri ile işlenen suçlar aç-

sından bakıldığında, sansür iki yönlü bir işlev görür: Bir yandan gerçeklerin yayılmasını engeller, diğer yandan uzun vadede bu gerçeklere ilişkin oluşabilecek toplumsal hafızayı ortadan kaldırmayı hedefler. Çünkü sansürün en temel hedefi gerçeğin kendisidir. Bir toplum, kendi gerçekliğini ne ölçüde ifade edebiliyor ve buna dair olanaklara ne kadar sahipse, o kadar da toplum olma vasfını koruyabilir.

Unutulma hakkı ve/veya Unutulmama hakkı

Sansür hem gazeteciye hem de topluma karşı yeni hedefliyorsa ve ne bu hedefine ne oranda yaklaşıyorsa, aslında onu da beraberinde alır götürür. Dediğim gibi; aslında mahkeme kararlarıyla toplumdan bilgi gizleniyor. Sadece gizlenmiyor, içerik kaldırma kararlarıyla da unutturulmak isteniyor. Örneğin; kimi sansür gerekçelerinde “unutulma hakkı” öne sürülüyor. Uzun süredir benim de üzerimde düşündüğüm bir konu bu. Unutulma hakkı kadar unutulmama hakkı da var. Toplumsal hafıza dediğimiz şey de biraz bu. O yüzden sansürün toplumsal hafıza ile direkt bağıntı kuruyorum. Örneğin Rojin Kabaış’ın ölümü ile ilgili bir dizi erişim engeli getirildi. Rojin, Kürt bir genç kadın. Erişim engeli getirilen hesapların ya da basın kuruluşlarının çoğu da Kürt. Rojin’in ölümü ile ilgili bir haberin veya bilginin sansürlenmesi ne anlama geliyor? Rojin Kabaış’e ilişkin gelişmelerin ve bilgile-

rin, adalet mekanizmasının failleri ortaya çıkarabilmesi açısından bilinmesi ve unutulmaması gerekiyor mu? Dolayısıyla bu durumun Kürtler açısından, yüzleşme olanağının ortadan kaldırılması; kendi gerçekliğini ifade etme ve yaşananların açığa çıkmasıyla şekillenen güncel tarihinin sansür yoluyla yok edilmek istenmesi anlamına geldiğini söyleyebilirim.

Kimin yararına kamuoyunu kontrol?

Sansür, aynı zamanda düşünce ve bilgi emekçisi üzerinde bir baskı aracıdır. İster istemez gazeteciler üzerinde bir baskı oluşturabiliyor. Sansür gerekçelerine baktığımızda, “kişilik hakları ihlali” ve/veya “milli güvenlik ve kamu düzeninin korunması” gerekçeleri öne sürülüyor. Burada asıl sorulması gereken soru şu: Kimin yararına kamuoyunu kontrol etme gereği duyuluyor? Burada kamuoyu yararının gözetilmediği aşikar. Yaptığınız bir haberin sansüre uğraması, onun topluma ulaşmasını kısıtlıyor. Bu haber yayma hakkınızın gasp edilmesine neden oluyor. Gazeteciliğinizi kısıtlayabiliyor. Gazeteci kimliğiniz ile sanal medya hesaplarınızda daha çok haber paylaşımı yaptığınız ve yaydığınız için hesaplarınıza erişim engeli getirilebiliyor. Bunlar özünde biz gazetecilerin düşünce ve ifade özgürlüğüne, haber yapma ve yayma hakkına dönük ihlaller. Bize de bu zorluklar karşısında mücadele etmek düşüyor.

■ **Belirli kavramların kullanımı, haber kaynaklarının seçimi ya da bir olayın çerçevesi, gazeteci açısından yalnızca mesleki değil aynı zamanda hukuki ve kişisel risk hesabının parçası haline geliyor. Bu durum, haber üretim sürecinde sürekli bir “kendini denetleme” mekanizmasını devreye sokuyor.**

■ **27 Şubat çağrısı öncesinde Kürt siyaseti, Kürt hareketi ve biz özgür basın çalışanları, çok uzun yıllar izolasyon, kendi lügatımızda tecrit ile karşı karşıya kaldık. Sansür sözcüğü yaşadıklarımızı tarif edecek bir yerde bile değildi. Ağzımızdan çıkan her söz yargıda sopa, diğer mecralarda linç olarak bize geri dönüş yapıyordu.**

Kürt olmak, Kürt kalmak, yeniden Kürt olmak

■ “Her Kürt devlet, toplum, aile, çevre ve kendisinden mütevellit bir tecride maruz kalıyor. Her fikir belirttiğinde ayıplanıyor. Kürtçe konuştuğunda şüpheleniliyor.”

MEHMET UĞUR KORKMAZ

Bir nokta geliyor ve şu kararı veriyorsun: Kendim olacağım. Kendim oldukça da başkalarını kendileri olmaya zorlayacağım. İlki bilinçli, ikincisi ise o bilincin doğal, ontolojik sonucu.

***

Hatırlarsınız; geçenlerde, resmi adıyla “Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu”nun belirlediği bir milletvekili heyeti İmralı adasına, Kürt Halk Önderi Abdullah Öcalan’ı ziyarete gidip gitmemeyi oyladı. CHP içerisindeki Kürt vekiller İmralı Adası’na gidilmemesi yönünde oy kullanınca sosyal medyada büyük de tepki aldılar. Tepkiler CHP içerisindeki Kürtlere “Siz nasıl Kürtsünüz?” diye yönelirken Kürt olmayanlara da “Kürtlerin yüzüne nasıl bakacaksınız” şeklinde gelişti. Oysa CHP’li Kürt vekilleri gayet iyi anlayabiliyordum. Onların “Kürt” kalabilmesinin tek yolu tecridin sürmesiydi. İyi anlayabiliyordum çünkü bu, bir zamanlar benim için de böyleydi.

Yirmi yıl geriye gidelim. Yeni bir ortaokula başlamışım. Kimseyi tanımıyorum. Sınıfımda Kürt olduğu bilinen, teneffüslerde okul arkadaşlarının “gel kuçu kuçu” diye dalga geçtiği biri var. Adı Serdar. O dönem “Casus Köpeklerin Gizli Dosyaları” diye popüler bir çizgi film ve orada da Amerigo “Dog Poochie” diye bir karakter var. Sınıftan biri onu Serdar için şöyle çevirmişti: Amerigo Kurdpiçi.

Bir gün okul çıkışı beraber yürürken Serdar’a Kürt olduğumu, babamın Kürt annemin ise Türk olduğunu söyledim. Bu paylaşımdan sonra Serdar’la biraz biraz arkadaş olmaya başladık. Ama fark ettim ki ona yönelen şiddet bana hiç yönelmiyor. Bunun iki sebebi vardı. Sebeplerden ilki benimle ilgiliydi; okula yeni gelmişim, henüz tanınmıyordum. Fakat yine de orta son sınıf, tanıdığım ve şiddeti tattığım bir yıl olacaktı. İkinci sebep ise Serdar’da gizlenemeyecek bir şivenin olmasıydı. Gizleyemezdi de zaten, çünkü henüz 3üncü sınıftayken Batman’dan gelmişlerdi buraya ve çok sayıda ağabeyi vardı. Yani Kürtlüğü saklanamaz düzeydeydi. O da saklamıyordu zaten. Tüm zorbalıklara tekme-tokat cevap verebiliyordu. Ben ise henüz yerimi bulamıyordum. Fikren ondan yanaydım ama pratikte pek yoktum. Kendimi üretemiyordum.

Okul çıkışlarında beraber yürüme sıklığımız artmaya başladı. Günlerden bir gün Serdar, Abdullah Öcalan hakkında ne düşündüğümü sordu. Şoka uğradığımı hatırlıyorum. Stres oldum. Ne diyeceğimi de bilemiyordum ama kendimden emin bir şekilde “Terörist o” dedim. Serdar “Olur mu öyle şey, o bizim halk önderimiz” deyiverdi. Çok şaşır-dım. Meselenin sonraları daha da ilginç; çünkü Öcalan’dan emin olamasam da Serdar’dan çok emindim ve ona çok saygı duyuyordum. Hem bir-birimize mesafeleniyorduk hem de herhangi bir

kavga anında birbirimizi aynı cephede buluyorduk. Artık arkadaş değildik ama hangisi dar bir anda kalsa dayanışan iki çocuktuk. Henüz adı konmamış, yolu-yöntemi oturmamış bir yol arkadaşlığıydı.

Bir hafta sonu sokakta top oynarken Serdar’ın sorduğuna benzer bir soruyu, bu kez de Kürt olduğumu bilen başka bir arkadaşımın işitiyorum; Adı Baki. “PKK hakkında ne düşünüyorsun” diyor. “Kürtlerin ordusu o” diyorum. PKK hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorum ama Serdar’a öykündüğüm için böyle dediğimin farkındayım. Baki, mahalleden bir abiyi çağırıyor. Abinin adı aydın.

Aydın abi beni tehdit ediyor. Yetmiyor, mahallede zaman zaman bizimle top oynayan down sendromlu bir arkadaşımıza her gördüğü yerde beni dövmesini tembihliyor. O da beni her gördüğü yerde kovalıyor. Ben çok korkuyorum. Sokakta oyun oynayamaz oluyorum. Fikren özgürleşirken bedenim tutsaklaşıyorum, tecrit işliyor.

İşte bu yüzden CHP’deki Kürt vekilleri anladığımı rahatlıkla iddia edebiliyorum. Onların 50-60 sene boyunca oynadıkları “zararsız Kürt” olma oyununu ben de oynamıştım bir vakitler. Üstelik çocuktum. Fakat fayda etmemişti o oyun. “Zararsız” da olsan zarar görüyorsun. Bunu erken yaşta tecrübe etmişim. Ama her şey doğrudan da olmadı. Ortaokul yaşlarındaki, her anlamda cahil cesareti denebilecek şey yavaş yavaş yerini derin bir sessizliğe bıraktı. Lise yıllarımda, hatta siyasete çok daha içkin olduğum ilerleyen dönemlerde bile bir şekilde kendime tecrit uygulamayı sürdürdüm. Otosansür de diyebiliriz buna elbette ama devletin

Kürt Özgürlük Hareketi üzerinde uyguladığı şeyi ben de kendi kendime uyguladım. Tecrit işte. Bazı konulara hiç girmedim, bazı haberleri hiç okumadım. Kimin haklı olduğunu içten içe bilsem de asla o iç kavrayışı bir eyleme, karaktere dönüştürmedim. Ne geçti peki elime? Aslında hiçbir şey. Türklerin gözünde hep Kürt ve sakıncalıydım. Terörle iltisaklı olabiliyordum.

Lisede üst sınıflarda Yusuf diye bir çocuk vardı. Kürt olduğu ve kimya dersinde çok başarılı olduğu herkes tarafından biliniyordu. Bu bilgilerin ışığında hakkında üretilen dedikodu, bomba yapmayı öğrenmek için kimya dersine çok çalıştığı şeklindeydi. Bunu bana ciddi ciddi anlatan bir arkadaşım sadece “Oğlum saçmalama” diyebildiğimi hatırlıyorum. İşin trajikomik yanı, yıllar sonra Sakine Cansız’ın anılarında, lisedeki kimya hocalarının dersi çekici kılmak için “burjuva bilimi deyip geçmeyin, burada bir sürü deney yapabilir, bomba yapmayı öğrenebilirsiniz” dediğini okumam oldu. Acaba Yusuf şimdi nerede, ne yapıyor?

Zaman akıyor ve ben kabuğuma sığmıyorum. Daha fazla okumaya daha fazla anlamaya gayret ediyorum. Yine de henüz Kürt değilim. Sırasıyla sosyalist oluyorum, anarşist oluyorum. Bunların oluşunu bile Kürt olmamamı sağlayacak şekilde kavramsallaştırıyorum: “Sosyalistin kimliği olmaz, sınıfı olur.” “Anarşistin Kürt’ü Türk’ü mü olur? Anarşist anarşisttir.” Ama görüyorum ki bazı anarşistler, bazı sosyalistler Türk mesela. Ben onlar kadar Türk de değilim, istesem de olamıyorum. Kabuk çatlıyor. Plasentamı yırtıyorum. Üniversite çevresinde tartışmalar şenleniyor. Kürdistan’dan gelen arkadaşlar bana çok farklı geliyor. Çok daha özgüvenliler, hiç saklanmıyorlar. Çoğundan teorik olarak biraz daha önde olsam da pratik ve söylem olarak müthiş gerilerinde kalıyorum.

Terapiye gidiyorum, terapistime “Ne Türk olabilirim ne de Kürt olabiliyim. Hep aradayım” diyorum. O da bana “Yani ne Türk milliyetçisi ne de Kürt milliyetçisisiniz” diyor. “Hayır, bu öyle bir şey değil!” Karın ağrıları içinde çıkıyorum, bir daha terapiye de gitmiyorum. Siyasallaşıyorum. “Kürtler Şehirde” adlı podcasti yapma fikrim de işte tam buradan çıkıyor ortaya. Genç Kürtlerle derinlemesine sohbetler kaydediyorum. Fark ediyorum ki yalnız değilim. Her Kürt devlet, toplum, aile, çevre ve kendisinden mütevellit bir tecride maruz kalıyor. Her kendisi olmak istediğinde karşısına bir “terörörö” söylemi çıkıyor. Her fikir belirttiğinde ayıplanıyor. Kürtçe konuştuğunda şüpheleniliyor. E ne yapsın işte; o da konuşmuyor, fikir belirtmiyor, var olmuyor, yaşamıyor. Böylesi yaşamak daha kolay. Yayınlanan podcast programlarının ardından gelen hemen her e-postada bu ton vardı: “Kendimi ve Kürtlüğümü keşfederken çıktınız karşıma.”

Keşke herkes birbirinin karşısına çıksa. Tecridi önce zihnimizde sonra pratikte kırabilsek. Pratik olarak kendimiz için, teorik olarak herkes ve her şey için.

Hakikatin kapısına kilit vurulur mu ?

■ Binlerce isimsiz gazeteci ve hakikat takipçisinin inadı sürdükçe, kapatılan kapılar her defasında yeniden açılmanın yollarını bulacaktır. Dolayısıyla hakikatin kapısına kilit vurulabilir; fakat onu sonsuza kadar kapalı tutacak bir sessizliğin varlığından söz etmem mümkün değildir. Çünkü hakikat, yapısı gereği kilit tutmaz.

ONUR CAN AYKUT

Türkiye'de basın özgürlüğü tartışmaları artık "gerileme" aşamasını çoktan geçti. Bugün karşı karşıya olduğumuz tablo, sistematik bir tasfiye ve yeni bir hakikat rejimi inşasıdır. Yayın yasakları rutinleşiyor, haber sitelerine getirilen erişim engelleri bir devlet refleksi haline geliyor, gazeteciler şafak operasyonlarıyla gözaltına alınıyor ve tutuklanıyor. Bu baskı sarmalı, iktidarın sadece muhalifleri susturma isteğinden ibaret değil. Asıl mesele, toplumun neyi bilip neyi bilmeyeceğine, hangi sözün "meşru" hangisinin "suç" sayılacağına tek başına karar verme arzusudur. Peki, gerçekten hakikatin kapısına kilit vurulur mu?

Meseleye Michel Foucault'nun kavramlarıyla baksak, burada bir "hakikat rejimi" inşası söz konusudur. Türkiye'de iktidar/lar, ezelden beridir hukuk, medya ve güvenlik aygıtları üzerinden neyin "gerçek" sayılacağına dair bir tekel kurmaya çalışmaktadır. Bu tekelin en çok zorlandığı, en çok çatlak verdiği yer ise tarihsel olarak Kürt basınıdır. Çünkü Kürt basını, tarihsel serüveni boyunca kilitli kapıların ardında duvar çatlaklarından, anahtar deliklerinden ve parmaklıklar ardından bile; hatta gerçek uğruna katledilip gömüldüğü mezarından dahi gerçeği sızdırabilecek araçlar geliştirip yöntemleştirebildiler.

Dördüncü güç: Kağıt üstündeki hayalden sahadaki gerçeğe

Klasik demokrasi teorisinde basın yasama, yürütme ve yargıyı denetleyen dördüncü güç olarak tanımlanır. Ancak Türkiye'de bu güçler arasındaki sınırların silikleştiği; yargının, yürütmenin bir aparatına dönüştüğü bir dönemden geçiyoruz. Böyle bir tabloda basının denetleme işlevi, iktidar bloğu için doğrudan bir "güvenlik tehdidi" olarak kodlanıyor. Dördüncü güç, iktidarın kendi kendine kurduğu o kapalı devre sistemi bozan, dışarıdan içeriye ışık sızdıran bir güç.

Fakat hatırlamak gerekir ki; güçler ayrılığı hiçbir zaman anayasal bir lütf olarak yukarıdan aşağıya bahsedilmedi. Bu denge, tarih boyunca toplumsal mücadelelerin, itirazların ve hakikat ısrarının sonucunda, aşağıdan yukarıya doğru kazanıldı. Kürt basını ise, bu coğrafyada bahsedilen tarihsel mirası bugün en çıplak haliyle sırtlayan özne. Onlar için dördüncü güç olmak, konforlu bir plazada köşe yazısı yazmak değil; adliye koridorlarında ve hücrelerde, hatta kimi zaman savaş alanlarında hakikati göstermek, duyurmak anlamına geliyor. "Hakikatin kapısına vurulmak istenen kilit" aslında tam da bu mücadele geleneğinin kapısına vurulmak istenen kilittir.

İktidarın "görülmesin" dediği yerde durmak

İktidarların en temel reflekslerinden biri, kendi iktidar ilişkisi ve pratikleri görünmez kılmaktır. Bu nedenle sansür herhangi bir haberi engellemenin ötesinde, belirli gerçeklik alanlarını kamusal gözden uzak tutma çabasıdır. Özgür basının rolü ise tam da bu noktada belirginleşir. İktidarın "görülmesin" dediği yerde durmak, onun görünmesini istemediklerini göstermek. Çatışma alanlarında, cezaevlerinde, hak ihlallerinin yaşandığı yerlerde ya da yayın yasaklarının devreye girdiği anlarda gazeteciliğin anlamı somutlaşır. Kürt basınının tarihsel pratiği de tam olarak burada kendini gösterir; Kürt halkının varlığını inkar eden bir rejimin içerisinde nefes alıp vermeye çalışırken bu rejimin karşısında durmak; yasaklanan, bastırılan ve karartılmak istenen gerçeğin tanıklığını üstlenmek ve onu kamuoyuna ulaştırmak. Bu nedenle onun gazeteciliği yalnızca haber üretmek değil, aynı zamanda iktidarın görünmez kılmak istediği gerçeğe karşı ontolojik bir görünürlük mücadelesidir de.

Hakikat mühendisliğine karşı hakikat emekçiliği

Bugün Türkiye'de uygulanan erişim engelleri ve

yayın yasakları, dijital bir panoptikon işlevi görüyor. İktidar, dijital alanı bir denetim sahasına çevirerek, aykırı seslerin dolaşımını engellemeye çalışıyor. Bir patlama, bir yolsuzluk dosyası ya da bir hak ihlal haberi çıktığı anda devreye giren yasaklar, esasında toplumun kolektif algısını yönetme çabasıdır. Bu da hakikatin kapısına vurulan dijital kilidin bizler açısından tanımlanmasını kolaylaştırıyor.

İşte Kürt basını, hakikate dönük bu dijital kuşatma ve hapsedme niyetini hem faş eden hem de ona itiraz geliştirebilen; ona karşı duruşu bir mücadele pratiği içerisinde örgütleyebilen en dinamik kurum. Yeni Özgür Politika'nın bir çeşit motto sayılabilecek "Gerçekte ısrar..." şiarı, Mezopotamya Ajansı'ndan Yeni Yaşam'a, Medya Haber'den ANF'ye, özgür basın geleneğine yaslanan tüm medya platformlarının, her kapatma kararından sonra yeni bir isimle, yeni bir kanalla hakikati ulaştırmaya devam etmesi, söz konusu dinamizmin en karakteristik davranışı olarak ifade edilebilir. Bu inat ve ısrar, dördüncü gücün sadece bir statü değil, aynı zamanda bir direniş biçimi olduğunun da en somut göstergesidir. Bu davranış ve eylemlilik hali, iktidarların hakikat mühendisliğine karşı hakikat emekçiliği ile yanıt vermeye tekbül eder. Böylece bir kapı kilitlendiğinde hakikat bacalardan, duvarlardan, anahtar deliklerinden sızar.

Demokratik bir kaldıraç

Yazının başında sorduğumuz soruya geri dönelim: Hakikatin kapısına kilit vurulur mu? Eğer o kapıyı bekleyenler sadece yasalar ve kağıt üzerindeki haklarsa evet, vurulur; kolayca vurulabilir. Ama eğer o kapının önünde bir mücadele geleneği varsa, kilit her zaman kırılmaya mahkumdur.

Kürt basını, maruz kaldığı tüm bu baskılara rağmen, Türkiye'de dördüncü gücü inşa eden/edeğelen ve kurumsallaşan bir yapı. Bu kurum üç temel dayanaktan besleniyor denebilir:

Tarihsel deneyim: 90'lı yılların karanlığından; gazete binalarının bombalandığı, sokak ortasında gazetecilerin katledildiği günlerden gelen bir gelenek, bugünün yargısal ve dijital baskılarını göğüsleme tecrübesine sahiptir. Bu gelenek, kilit kırmayı iyi bilir.

Toplumsal bağ: Kürt basını, sadece bir haber kaynağı değil, aynı zamanda organik bir bağla hitap ettiği halkın hafızası olma niteliği de taşır. Kürt basınının toplumla karşılıklı olarak kurduğu bu organik bağ, basının iktidar karşısında yalnızlaşmasını engellemenin yanında ona toplumsal bir meşruiyet alanı da açıyor. Halkın hafızasına kilit vurmamak ise tarih ve sosyolojinin ispatladığı üzere, imkansızdır. Bunun retorikten uzak, yadsınamaz ve tecrübe edilmiş bir gerçek olduğunu tarihi dede ve nenelerinden öğrenenler bilecektir.

Hakikat ısrarı: Nazım Daştan, Cihan Bilgin ve arkadaşlarının inadı; en çetin koşullardaki gazetecilik ısrarları, mahkeme salonlarındaki dik duruşları ve toplumcu muhabere anlayışına dayanan hakikat aktarım yöntemleri, dördüncü gücün "itiraz eden" karakterini diri tutar nitelikte. Bu ısrar, iktidarın hakikat tekelinin her gün yeniden sarsılması demek.

İşte Kürt basınının bu potansiyeli sadece Kürtler için değil, Türkiye'nin tamamı için bir demokratik kaldıraç olma niteliğini tam da buralardan alıyor. Çünkü şu bir gerçek ki hakikat rejimi en çok Kürt meselesinde sertleşiyor. Dolayısıyla bu alanda açılacak her gedik, hakikatler ve basın-hakikat ilişkisi bağlamında Türkiye'nin batısındaki sansür duvarlarını da sarsacak bir güç ve özellik kazanıyor. Bu da bize Kürt basını özgürleşmeden, genel olarak Türkiye basınının da dördüncü güç niteliği kazanmasının mümkün olmadığını söylüyor.

Kilidi kırarak olan hakikat ısrarıdır

Basın üzerindeki baskı yalnızca gazetecilerin çalışma özgürlüğü meselesi değildir. Aynı zamanda toplumun kendi gerçeğiyle yüzleşme hakkına yönelik iktidarların bir karşı girişimidir. Bir toplumun kendi gerçeğiyle yüzleşebilmesi, onun geleceğini inşa edebilme kapasitesiyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bir gelecek tasavvuru olmayan toplum yoktur. Bugün, gelecek hayaliyle dünde kurulmuştur ve bugünü yaşamak, yarını inşa etmenin başat zorunluluğudur. Geleceği kurmanın imkânları bugünün içinde vardır ve bu koşullar yalnızca ve yalnızca gerçeklikten beslenir: Kargadan şahin olmaz. Yanlış

yöntemlerle doğru bir sonuca ulaşılamaz. Nitekim, Adorno'nun başka bir bağlamdan kurduğu ifadeyle yanlış hayatın doğru yaşanamayacağı gibi hakikatten yoksun bir zeminde gerçekçi bir yaşamın ve sağlam bir gelecek inşasının mümkün olması da düşünülemez. Bu nedenle doğru, iyi, güvenilir ve güvenli bir gelecek için bugünün gerçekliğiyle tüm çıplaklığıyla yüzleşmek, toplum açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Basına yönelik baskı ve sansür politikalarını bu nedenle yalnızca ifade özgürlüğüne dönük ihlaller olarak değil, aynı zamanda toplumun geleceğinin elinden alınması olarak değerlendirmek gerekir. Özgür basının kamerasını karartmak ve kalemini kırmak isteyen irade, gerçekte toplumun gözlerini bağlamayı ve hakikatin kapısına kilit vurmaya amaçlamaktadır. Böylece toplumun kendi geleceğini inşa edebilme kapasitesini de ortadan kaldırmak istemektedir.

Fakat Foucault'nun hatırlattığı gibi, iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır. Kürt basını, daha genelde de özgür basın, bugün bu direnişin en ön safıdır. Dördüncü gücün işlevsel hale gelmesi, güçler ayrılığının kağıt üzerindeki bir hayal olmaktan çıkıp gerçek bir denetim mekanizmasına dönüşmesi, ancak ve ancak bu hakikat ısrarının sahiplenilmesi, yaygınlaşması ve desteklenmesiyle mümkündür.

Yayın yasaklarına, erişim engellerine ve tutukla-

malara karşı verilecek en güçlü cevap, Nazım'ların gösterdiğine bakmak, Cihan'ların yazdığını okumaktır. Hakikat, ancak onu savunanlar geri adım atmadığında bir güç haline gelebilir ve Kürt basını, bir asrı aşan geleneğinin tecrübesiyle, dördüncü gücün nasıl inşa edileceğine dair tüm Türkiye'ye ve hatta dünyaya bir yol gösterici konuma geldi, geliyor. Geldi; çünkü aktardığı toplumsal gerçeğin organik bir parçası. Geliyor; çünkü kendi hakikatının içerisinde devinerek hukuki, siyasi ve ulusal geleceğini inşa etmenin olanaklarını yaratmaya çalışıyor. Onun en büyük gücü, kendisine ve topluma yönelen baskı ve saldırıların mesleki kategorizasyondan öte bir egemenlik saldırısı olduğunu görebilmesindedir. Baskıların aktarımla mükellef mağduru olarak Kürt basınının hakikatle kurduğu ilişkinin çıktısı şöyle formüle edilebilir: "Tanıklık ediyorum – görmeye çağırıyorum – göstermeye teşvik ediyorum." Daha genel bir formülasyon ile "Bak, Alışma, Alistırma." Kürt basının doğal olarak kendini içinde bulduğu, kendini içinde bulduktan sonra da her pratiğiyle yeniden kurduğu bu denklemin kendisi bile "Gerçekte ısrar..." mücadelesinin temelden ne kadar sağlam olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak evet, hakikatin kapısına kilit vurulabilir; sansürle, erişim engelleriyle, yargısal baskılarla ve çeşitli idari müdahalelerle bu kapı geçici olarak kapatılabilir. Ancak o kilidin yerinde kalabilmesi yalnızca baskı aygıtlarının gücüne değil, aynı zamanda toplumun sessizliğine de bağlıdır. Türkiye'de özellikle Kürt basınının tarihsel deneyimi, bu sessizliğin mutlak olmadığını ve hakikatin dolaşımının bütünüyle durdurulamayacağını göstermektedir. Çünkü hakikatin peşinden gitme ısrarı, kapatılan her kapının ardından yeni mecralar, yeni anlatım biçimleri ve yeni tanıklık pratikleri üretir. Bu nedenle mesele yalnızca basın özgürlüğünün sınırlandırılması değil, aynı zamanda hakikatin kamusal dolaşımını denetim altına alma girişimidir. Ne var ki tarihsel deneyim, hakikatin bütünüyle bastırılmasının mümkün olmadığını da ortaya koymaktadır. Binlerce isimli gazeteci ve hakikat takipçisinin inadı sürdükçe, kapatılan kapılar her defasında yeniden açılmanın yollarını bulacaktır. Dolayısıyla hakikatin kapısına kilit vurulabilir; fakat onu sonsuza kadar kapalı tutacak bir sessizliğin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü hakikat, yapısı gereği kilit tutmaz.

- **İnkâr siyaseti yalnızca geçmiş silmez. Geçmiş ile gelecek arasındaki sürekliliği de koparır. Böylece özne, kendi deneyimine ve sesine dahi tam olarak yerleşmez; tanıdık olanın içinde bir yabancılık belirir.**
- **Nasıl ki psişik düzlemde bastırılan temsil bilinçten silinmez, yalnızca yer değiştirerek semptom ya da tekinsizlik olarak geri dönerse; kamusal alanda bastırılan kimlik, söz ya da hakikat de ortadan kalkmaz, başka biçimlerde dolaşıma girer.**

İnkâr siyasetinde otosansür ve öznenin korunması

DEFNE SOYSAL

İnsan yavrusu biyolojik bir varlık olarak doğar; toplumsal varoluşunu ise bir başkasının dolayımında edinir. Kimliğin, dilin, arzusunun ve benlik duygusunun inşası başkasıyla kurulan ilişki içinde gerçekleşir. İnsan, kendisini önce bir bakışta bulur. Bu bakış, normal koşullarda bir aynadır; tanınmanın, temsilin ve var olmanın zemini olan bir ayna. İrkçiliğin, militarizmin ve inkâr siyasetinin egemen olduğu sistemlerde ise bakışın niteliği değişir; öteki benliği yansıtan değil, onu yaralayan bir denetim mekanizmasına dönüşür. Tanınma yerini teşhire, temas yerini gözetlemeye, merak yerini şüpheye bırakan varlık ise yerini utanca bırakır. Bu utanç sıradan bir utanç değildir. Eyleme değil, varoluşa yönelmiş bir utançtır bu. "Yanlış yaptım" değil, "ben yanlışım" hissi. İrkçi ve inkârçı siyasal düzenler öznenin eylemlerini değil de varlığını problemleştirdiğinde utanç ontolojik bir nitelik kazanır.

Burada söz konusu olan yalnızca bireysel bir psikolojik kırılma değildir. Bu noktada Pierre Bourdieu'nün simgesel şiddet kavramı psikolojik bakışımızın toplumsal-politik zeminini berraklaştıracaktır: Pierre Bourdieu, Eril Tahakküm (1998)'de simgesel şiddeti, bilişsel kategoriler ve algı şemaları aracılığıyla uygulanan, meşru olarak tanınan ve bu nedenle fark edilmeden işleyen bir şiddet biçimi olarak açıklar. Bu çerçevede şiddet fiziksellikten çıkar; dil, kültür, eğitim ve hatta kişisel zevkler aracılığıyla sivil alanları kuşatır. Bu bağlamda şiddet, iktidarın sembolik düzeyde yapıp etmelerimizi yapılandırmasıdır. İktidar, dili ve bedeni aynı anda kuşatır: Dili, söylemin sınırlarını belirleyerek; bedeni, öznenin hareket alanını çizerek. Hangi duygunun kamusal alanda meşru olduğunu, hangi kimliğin tehlikeli sayıldığını, hangi hikâyenin hangi dilde anlatılabileceğini tayin eder.

Bu koşullarda sansür yalnızca dışarıdan gelen bir yasak olarak kalmaz. Zamanla öznenin iç dünyasında kök salarak otosansüre dönüşür. Otosansür, bu anlamda simgesel şiddetin içselleştirilmiş biçimidir.

Frantz Fanon'un işaret ettiği gibi, ezilen kimlik egemenin bakışıyla kendini görmeye zorlanır. Bu zorlanma yalnızca politik bir baskı değil, psikolojik bir yarılma da. Özne kendi sesine, diline ve bedene yabancılaşmaya başlar. Konuşmak artık basit bir ifade eylemi değildir; yanlış anlaşılma, damgalanma ya da şiddet ihtimalini taşıyan bir risk alanıdır. Bu nedenle özne, varlığını korumak için kendini kısmaya yönelir; toplumsal varlığı korumanın bedeli özne varoluş alanının daralması olur.

Fanoncu perspektiften bakıldığında oto-sansür, aşağılanmayı ve yeniden travmatizasyonu önlemeye yönelik bir koruyucu geri çekilme biçimi olarak da okunabilir. Özne kamusal alandaki gözetimden kaçınırken, kendi sözünü sınırlı ve güvenli bir dolaşım içinde tutmayı öğrenir; inkârın dondurmaya çalıştığını bu dolaşımda canlı tutar. Ancak mahrem alana çekilen yalnızca söz değildir. Hakikat de toplumsallığın alanından çekilir. Egemen söylem kamusal norm hâline gelir. Bu durum bir yandan kolektif dayanışmayı güçlendirebilirken öte yandan sınırı aşındırmak yerine tahkim eder ve kamusal dönüşüm olanaklarını daraltır.

Parçalanmış özne ve sakladığı sesi

Kamusal alanın potansiyel bir teşhir ve cezalandırma mekânı olarak deneyimlenmesi paranoid bir atmosfer de kurar. Bu klinik anlamda bir hezeyan değildir; özne sürekli tetikte olmaya itilir. Her bakış denetim, her soru sinama gibi algılanır. Özne yalnızca ne söylediğini değil, nasıl göründüğünü ve nasıl var olduğunu da kontrol etmeye başlar. Bu durum parçalanmış bir özne deneyimi yaratır: Kamusal ben ve

mahrem ben. Sürekli yakalanma ya da ifşa edilme ihtimali kronik kaygı üretir, spontanlığı aşındırır ve yerini temkinli, bölünmüş bir özneye bırakır. Gelecek, olasılıkların açık bir alanı olmaktan çıkar; potansiyel bir tehdit sahasına dönüşür. İnkâr siyaseti yalnızca geçmiş silmez. Geçmiş ile gelecek arasındaki sürekliliği de koparır. Böylece özne, kendi deneyimine ve sesine dahi tam olarak yerleşmez; tanıdık olanın içinde bir yabancılık belirir.

Burada Sigmund Freud'un tekinsizlik kavramı aydınlatıcıdır. Freud tekinsiz, bir zamanlar tanıdık ve yerleşik olanın bastırma süreciyle yabancılaşması ve geri döndüğünde ürpertici bir nitelik kazanması olarak açıklar (Tekinsiz, 1919). Tekinsiz olan bütünüyle yabancı değildir; aşinalığın bozulmuş hâlidir. Ezilen kimlik için dil, ses ve varoluş önce güvenlik adına mahreme çekilir. Zamanla bu geri çekilme içselleştirilir; özne kendi sesini saklanması gereken bir şey gibi taşır. Fakat o ses kamusal alanda duyulduğunda ortaya çıkan şey yeni değildir, en tanıdık olandır; ancak bastırılmış olduğu için ürpertici bir yoğunluk kazanır. Böylece öznenin kendi sesi hem eve ait hem evden kovulmuş gibidir: hem tanıdık hem tehditkâr.

Düşünme kapasitesinin bastırılması

Bu yabancılaşma yalnızca duygusal değil, düşünsel bir sonuç da üretir. Söz, insan deneyiminin kamusal biçimidir; deneyimi zamana ve mekâna yerleştirir, başkalarının tanıklığına açar. Wilfred Bion'un alfa işlevi kuramı çerçevesinde düşünce, ham duygusal yaşantının işlenerek simgesel bir forma dönüştürülmesiyle ortaya çıkar. Duygu işlenemezse düşünce oluşmaz; deneyim zihinsel dolaşıma giremez. Bu anlamda düşünme, yalnızca bilişsel bir faaliyet değil, duygusal yaşantının metabolize edilmesidir. Söz kesildiğinde deneyim askıda kalır, özne ham duyguyla donuklaşır. Bastırılan yalnızca ifade değil, düşünme kapasitesidir.

Freudcu perspektifte bastırma, içeriğin ortadan kaldırılması değil, bilinçdışına —dolayısıyla öznenin görünür varlık alanının dışına— itilmesidir ve farklı biçimlerde geri dönme eğilimi gösterir. Nasıl ki psikik düzlemde bastırılan temsil bilinçten silinmez, yalnızca yer değiştirerek semptom ya da tekinsizlik olarak geri dönerse; kamusal alanda bastırılan kimlik, söz ya da hakikat de ortadan kalkmaz, başka biçimlerde dolaşıma girer. Aynı mekanizma hem öznenin iç dünyasında hem de hegemonya alanında işler. Bu nedenle geri dönüş, yalnızca bireysel bir psikodinamik süreç değil, aynı zamanda siyasal bir mücadeleye biçimdir.

Antonio Gramsci'nin siyasal toplum ve sivil toplum ayrımı bu noktada açıklayıcıdır. Siyasal toplumun bileşenleri ordu, hukuk ve bürokrasidir; sivil toplum medya, din, aile ve okul gibi alanları kapsar. Bu anlamda devletin, toplumun sembolik bileşeni olarak insan ile özgürlüğü arasında aracı olması beklenir. Fakat devlet inkâr söylemleriyle kendi varlığını sürdürmeye yöneldiğinde, farklılıkları tek potada eritmeye çalışır; "tek bayrak, tek millet, tek devlet" söylemleriyle ötekine varlık alanı tanımayan bir biçime bürünür. Gramsci'nin subaltern olarak tanımladığı kesimler bu koşullarda iki tip öz savunma geliştirir: hareket savaşı ve mevzi savaşı. Hareket savaşı doğrudan çatışmayı; mevzi savaşı ise eğitim, medya, yerel yönetimler, sendikalar ve kültürel alanlarda varlık alanını sürdürmeye dönük uzun erimli mücadeleyi ifade eder.

Hareket savaşından mevzi savaşına

Tam da bu eşikte, 27 Şubat'ta Kürt Halk Önderi Abdullah Öcalan tarafından ortaya konan perspektif doğrudan çatışmayı değil, sivil alanın kolektifleşmesini ve kültürel sürekliliğin güçlendirilmesini öncelikle mevzi savaşı işaret eder. Bu yalnızca taktiksel bir yön değişimi değil; kazanılan varlığın korunma biçiminde bir dönüşümdür. Toplumun sivil bileşenlerinin kendi kimliğini muhafaza etmesinin kolektifleşmesi, öz savunmanın kritik momentidir. Zira kültür ancak gündelik hayat içinde yaşayabildiği ölçüde var olur: Türküsünü söyleyebildiği, masalını kendi dilinde anlatabildiği, ritüellerini sürdürebildiği ölçüde. Kültür, toplumun kolektif hafızasını ve ritüel sürekliliğini temsil eder. Dolayısıyla mevzinin korunması kültürün korunmasıdır. Bu nedenle özgürlük hareketi yalnızca dışsal iktidar ilişkilerini dönüştürmeye dönük bir girişim değil, bir varlık hareketi ve toplumsal önderlik iddiasıdır. İçselleştirilmiş otoritenin çözülmesi, utancın yerini onura bırakmasıdır. Ruhta açılan yaralar tarihsel şiddetin izlerini taşıdığı gibi, iyileşme de tarihsel mücadelenin izlerini taşır. Ruhun kurtuluşu, yani özgürlük, dayanışma ve kolektif özneleşme ile mümkündür.

Tarih yalnızca baskının tarihi değildir; aynı zamanda sesini geri alanların, bastırılanın geri dönüşünün tari-

hidir. Susturulmuş ve yarılmış özne mağduriyetin donmuş figürü olarak kalmaz; çatlağın içinden konuşmayı öğrendiği anda tarihin edilgen nesnesi olmaktan çıkarak öznesi hâline gelir. Konuşmaya başlayan özne yalnızca kendi hikâyesini anlatmaz; içinde taşıdığı kolektif suskunluğu dile getirir ve ona bir ad verir.

Adı konulan acı kader olmaktan çıkar, mücadeleye dönüşür. Özne yarasının izini silerek değil, onu görünür kılarak bütünleşir. Çünkü bütünlük, çatlağın inkârı değil, tanınmasıdır. Tarih kendi çelişmesini ancak böyle aşar: Bastırılanın geri dönüşüyle, görünmez kılınanın görünür oluşuyla, suskunluğun söze dönüşmesiyle.

- **Kültür, toplumun kolektif hafızasını ve ritüel sürekliliğini temsil eder. Dolayısıyla mevzinin korunması kültürün korunmasıdır. Bu nedenle özgürlük hareketi yalnızca dışsal iktidar ilişkilerini dönüştürmeye dönük bir girişim değil, bir varlık hareketi ve toplumsal önderlik iddiasıdır. İçselleştirilmiş otoritenin çözülmesi, utancın yerini onura bırakmasıdır.**

Azadî Xway

...

Azadî xway Kurdin ême
Soray pola û berdîn ême

Pişî colyarî zebon in
Alayî berzî çon yekbûn in
Şÿrî desû li qewmawîn
Le rÿyî zulma helkîsirawîn
Axa û begzadani zordar
Çirdeyî giyani gefî hejar
Xwînûrî em nişûmanen
Alatî desû bîganen
Rojî xoy giyanyan derdinin
Toleyî gelyan li eslinin

Ehmed Hardî

(Berhevkar: Selim Temo)